

Sınıflar Arası Mücadelede Yeni Bir Dönemeç: Türkiye’de 2008 Krizi

Özgür Müftüoğlu*-Yasemin Özgün**

Öz

Türkiye ekonomisinin küresel kapitalizme eklenme süreci büyük ölçüde ekonomik krizlerin zorlandığı koşullar içerisinde gerçekleşmiştir. 2008 krizinin de diğerleri gibi küresel kapitalizme eklenme yolunda yeni bir “fırsat” mı olacağı yoksa yaşam koşulları giderek ağırlaşan işçi sınıfının direnciyle mi karşılanacağı önümüzdeki süreci belirleyecek önemli bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Bu çalışma, Türkiye’de toplumsal yapının önümüzdeki süreçte alacağı şekli de belirleyecek olan bu sorunun yanıtına ufak bir katkı yapmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, 2008 krizine girerken işçi sınıfının durumu ve 2008 krizinde sınıflar arası mücadelenin seyri, sermayenin, işçi sınıfı ve sendikaların kriz karşısındaki tutumları ve uygulanan ekonomi politikaları üzerinden ele alınmaya çalışılacaktır. Türkiye’de sendikal hareketin krizin ardından gelen piyasalaştırma, güvencesizleştirme vb. süreçlere etkili bir biçimde karşı koyamamasının nedenleri üzerinde durulacaktır. Türkiye’de krize karşı geliştirilen politikaları ve bu politikalara karşı farklı sınıfların tepkilerini dünyadaki gelişmelerden soyutlamak mümkün olmadığından Türkiye’de yaşanan süreç, dünyada yaşanan gelişmelerle ilişkilendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: 2008 krizi, Türkiye işçi sınıfı, Türkiye emek hareketi, sendikal hareket, sosyal diyalog

Abstract

A New Turning Point in Class Struggle: 2008 Crisis in Turkey

The articulation of Turkish economy with global capitalism was mostly carried out in the context of economic crises. The question of whether 2008 crisis will serve as a new “opportunity” in this direction or resisted by the working class remains to be answered. This paper tries to make a small contribution to the answer of this question that will determine the shape of Turkish social structure in the near future. For this purpose the conditions of the Turkish working class and the course of class struggles during the 2008 crisis is examined within the framework of the positions of workers and unions in the face of the crisis and also government policies. The paper focuses on the motives behind the inadequacy of the union movement in Turkey in resisting the processes of marketization, growing job insecurity etc. The policies against the crisis and the reactions of different classes cannot be isolated from the global policies and reactions so the paper will try to relate these processes to global developments.

Keywords: 2008 crisis, Turkish working class, Turkish labour movement, union movement, social dialogue

* Yrd.Doç.Dr, Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi Bölümü

** Yrd.Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi

Türkiye ekonomisinin küresel kapitalizme eklenme süreci büyük ölçüde ekonomik krizlerin zorladığı koşullar içerisinde gerçekleşmiştir. 1979, 1994 ve 2001 krizleriyle birlikte küresel kapitalizmin aktörleri tarafından belirlenen politikalar çerçevesinde eklenme sürecinde önemli yol kat edilmiş ve Türkiye, küresel kapitalizmin gereği olarak sunulan serbest piyasa ekonomisinin kurum ve kurallarını önemli ölçüde yerleştirmiştir. Bu süreç, Türkiye’de özellikle uluslararası sermaye ile entegre olabilen ve küresel rekabete uyum kabiliyeti gösterebilen sermaye kesimi için olumlu sonuçlar vermiştir. Ancak küresel rekabet içerisinde Türkiye’nin izlediği ucuz emek gücü üzerinden ayakta kalma stratejisi, özellikle emekçi kesimler üzerindeki baskının artmasına neden olmuş ve işsizlik, yoksulluk ve güvencesiz çalışma yaygınlaşmıştır. 1980 darbesinin yarattığı baskı ortamı ve değişen üretim sistemlerinin dayattığı yeni çalışma düzeniyle zayıflayan işçi sınıfı ve sendikalar, bu süreç içerisinde yeterli direnci gösterememiştir.

Türkiye, 2008 yılında küresel düzeyde yaşanan yeni bir krizle daha karşı karşıya kalmıştır. Bu krizin de diğerleri gibi küresel kapitalizme eklenme yolunda yeni bir “olanak” mı olacağı ya da yaşam koşulları giderek ağırlaşan işçi sınıfının direnciyle mi karşılanacağı önümüzdeki süreci belirleyecek önemli bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Bu çalışma, Türkiye’de toplumsal yapının önümüzdeki süreçte alacağı şekli de belirleyecek olan bu sorunun yanıtına küçük de olsa bir katkı yapmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, 2008 krizine girerken işçi sınıfının durumu ve 2008 krizinde sınıflar arası mücadelenin seyri sermayenin, işçi sınıfı ve sendikaların kriz karşısındaki tutumları ve uygulanan ekonomi politikaları üzerinden ele alınmaya çalışılacaktır. Elbette Türkiye’de krize karşı geliştirilen politikaları ve bu politikalara karşı farklı sınıfların tepkilerini dünyadaki gelişmelerden soyutlamak mümkün değildir. Bu nedenle Türkiye’de yaşanan süreç, dünyada yaşanan gelişmelerle ilişkilendirilmeye çalışılacaktır.

2008 Krizi Öncesinde Türkiye’de İşçi Sınıfının Durumu

1970’lerin sonlarında hızlanan küresel rekabet sürecine ucuz emek gücüyle eklenmeyi hedefleyen Türkiye’de bu doğrultuda yapılan en önemli hamle 1979 krizinin ardından gelen 24 Ocak 1980 Kararları ve 12 Eylül darbesidir. İstikrar programı niteliği taşıyan 24 Ocak Kararları, uluslararası sermayenin özellikle Dünya Bankası aracılığıyla “pazarladığı” ve iç ve dış piyasa serbestisi ile uluslararası ve ulusal sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi stratejisi üzerine oturmaktadır (Boratav, 2003; 148). 12 Eylül darbesi de bu strateji doğrultusunda küresel rekabette engel olarak görülen emek maliyetlerinin düşürülmesi ve neoliberal piyasa koşullarının hâkim kılınması için gerekli ortamın oluşturulmasına yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Zira emek maliyetlerinin keskin biçimde düşürülmesi ve sosyal

hakların baskılanması için her şeyden önce işçi sınıfının örgütlü yapısının kırılması gerekmiştir. 12 Eylül’le birlikte bu hedefe önemli ölçüde ulaşılmıştır. Darbeyle birlikte sendikalar işlevsizleştirilmiş ve emekten yana her türlü siyaset şiddetle bastırılmıştır (Yücesan-Özdemir, 2009: 19). Sonuç olarak 1980’li yılların ikinci yarısına gelindiğinde reel ücretler yüzde 45- 50 oranında gerilemiş, üretim önemli ölçüde kayıt dışına çıkartılmış, kuralsız ve güvencesiz çalışma yaygınlaşmaya başlamıştır (97- 99 Petrol İş Yıllığı, 2000: 503). Ayrıca bu dönemde KİT’lerin ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve piyasalaştırılmasına gerekçe oluşturacak koşulların hazırlığına da başlanmıştır.

1989 Bahar Eylemleri’yle birlikte işçi sınıfı darbe döneminin kısıtlanmışlığından bir nebze de olsa kurtulup, tekrar örgütlü bir güç haline dönüşme çabası göstermiştir. Bu çaba, sınırlı düzeyde de olsa 1980 sonrasındaki ekonomik kayıpların telafi edilmesini sağlamış ve neoliberal dönemin gereği olan özelleştirme, kamu hizmetlerinin piyasalaşması gibi politikaların uygulanmasını bir süreliğine de olsa engellemiştir. Ancak 1994 krizi örgütlü sınıf hareketinin henüz toparlanamamış olmasının da etkisiyle işçi sınıfına bir darbe daha indirmiştir (Akkaya, 2004: 155). Bu darbe sadece emekçilerin ekonomik ve sosyal haklarını geriletmekle kalmamıştır. 1980’den beri yerleştirilmeye çalışılan piyasa ekonomisinin kurum ve kuralları, yine 1980’lerden bu yana artan oranda belirleyiciliğe sahip olan IMF, Dünya Bankası ile yapılan anlaşmalar ve daha sonra DTÖ içerisinde yer alacak olan Hizmet Ticareti Genel Anlaşması-GATS ve benzeri anlaşmalarla taahhüt altına alınmıştır. Böylece emekçilerin ekonomik ve sosyal haklarının ortadan kaldırılması sadece hükümetlerin inisiyatifinde olmaktan çıkıp uluslararası bağlayıcılığı olan zorunluluklar haline dönüşmüştür (Müftüoğlu, 2007: 148).

1994 krizi sonrasında dünyanın en borçlu ülkelerinden biri haline gelen Türkiye’de uluslararası taahhütler ve borçlar bahane edilerek sosyal politikalara ilişkin bütçe harcamaları kısılmış, reel ücretler düşmüş, sermaye dışı kesimlerin vergi yükü arttırılmıştır. Bu dönemde sendikal hareket, Türkiye’deki sendikaların üyesi olduğu Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonu (ICFTU)¹ ve Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC) gibi uluslararası sendikal yapıların da etkisiyle “uzlaşmacı” bir işleve bürünmüş ve sürece karşı mücadele gücünü önemli öl-

1 ICFTU, 2006 yılında Dünya Emek Konfederasyonu (WCL) ile birleşerek Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC) adını almıştır.

çüde yitirmiştir.² Sendikaların artık işçi sınıfını temsil kabiliyetlerini yitirdiği ve örgütsel gücünün tamamen zayıfladığı bir ortamda Türkiye işçi sınıfı için belki de tarihinin en büyük darbesi, 2001 kriziyle gelmiştir. Krizle birlikte daha da artan borçlanma ihtiyacı bahane edilerek uluslararası sözleşmelerle taahhüt edilmiş olan serbest piyasa ekonomisine “uyum”u ifade eden Yapısal Uyum Programları (YUP), “15 günde 15 yasa” sloganıyla süratle yaşama geçirilmeye başlamıştır. 2002 yılında AKP’nin büyük meclis çoğunluğunu da alarak tek başına iktidara gelmesi YUP’un çok daha hızlı ve etkili biçimde uygulanmasını sağlamıştır (Ercan, 2003: 26). Bu süreçte bir taraftan ekonominin kontrolü “bağımsız” üst kurullar eliyle piyasaya devredilirken bir taraftan da çalışma yaşamının tamamen esnekleştirilmesini sağlayan ve kuralsızlıkları kural haline getiren 4857 sayılı İş Kanunu çıkartılmıştır. Yine YUP’un bir parçası olan özelleştirmeler ve piyasalaşma doğrultusunda kamunun yeniden yapılandırılmasında önemli yol kat edilmiştir.³

Piyasa ekonomisinin kurum ve kurallarıyla hızla yaşama geçmesinin de etkisiyle Türkiye ekonomisi 2003–2008 döneminde ortalama yüzde 5,9 dolayında büyümüştür (MB, 2009). Türkiye ekonomisinin büyüme rekoru kırdığı bu dönemde verimlilik artışı da (2002- 2008 yılları arasında) yüzde 6,1 dolayında gerçekleşmiş; büyüme ve verimlilik artışına karşın reel ücretler bu dönemde yüzde 0,2 oranında gerilemiştir.⁴ Reel ücretlerdeki gerileme ücretlerin GSMH içindeki payına da yansımış ve 1999 yılında yüzde 30,7 olan ücretlerin GSMH içindeki payı 2006 yılında 26,2’ye gerilemiştir.⁵ Diğer bir söyleyişle ekonomide pasta büyürken sermaye sınıfı pastadaki payını arttırmış, ama ücretli kesimin payı 2003 öncesine göre önemli ölçüde küçülmüştür. Büyümenin ve verimliliğin arttığı bu dönemde ücretler azalırken işsizlik de TÜİK verilerine göre yüzde 10’lar düzeyinde seyretmiş ve kayıt dışı istihdam varlığını sürdürmüştür.

2001 krizi sonrasında emekçilerin ekonomik haklar ve çalışma standartlarının-

2 ICFTU, 1981 yılında *Yeni Delhi Bildirgesi* ile küreselleşme sürecinde sınıflar arası uzlaşmayı savunan *Brandt Raporlarını* desteklemiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan (2006: 248-252). ETUC ise websitesinde temel amacını Avrupa Sosyal Modelini geliştirmek olarak belirttikten sonra “ETUC, işçilerin müzakere, toplu sözleşme, sosyal diyalog ve iyi çalışma koşullarının Avrupa’nın yenileştirme, verimlilik, rekabet ve büyümesini geliştirmede anahtar rolü olduğuna inanır” demektedir. Bkz. <http://www.etuc.org/tr/2>. Yine aynı sitede ETUC, AB düzeyinde Avrupalı işverenlerle olan sanayi ilişkilerini sosyal diyalog yoluyla yürüttüğünden söz etmektedir. Buna göre Avrupa sosyal partnerleri olan işçi ve işveren temsilcileri Avrupa komiteleri ve danışma organlarında yıllardır birlikte çalışmaktadır. Keza Türkiye’de de DİSK, KESK gibi konfederasyonlar ve onlara bağlı sendikalar hem bu üst kuruluşların genel yaklaşımları paralelinde açıkladıkları programlarda, hem de farklı konularda yaptıkları açıklamalarda sıkça sosyal diyalogun öneminden söz etmektedirler. Bu ifadelerle örnek olarak DİSK’in üçlü danışma kurulunu savunurken kullandığı ifadeler verilebilir: “Üçlü Danışma Kurulu 4857 sayılı İş Kanununun 114. maddesi ile kurulmuş olup, bu kurulun çalışma barışının ve endüstri ilişkilerinin geliştirilmesinde, çalışma hayatıyla ilgili mevzuat çalışmalarının ve uygulamalarının izlenmesi ve bu konularda Hükümet, işveren ve işçi sendikaları konfederasyonları arasında etkin danışma amaçlanmıştır. Bu kurulun en önemli dayanağı Üçlü danışmaya ilişkin 144 sayılı ILO Sözleşmesi ile Avrupa Birliğinin sosyal diyaloga ilişkin direktifleridir” (DİSK, 2009).

3 4857 Sayılı İş Kanununun ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Akkaya (2008: 91-111).

4 www.invest.gov.tr, 24.11.2009.

5 TÜİK, Gelir Yöntemi ile GSYH verilerinden alınmıştır. Bkz. http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=61&ust_id=16 15.02.2010

daki gerilemelere ek olarak sosyal haklarında da önemli kayıplar olmuştur. Bunlar içerisinde en önemlisi kuşkusuz 2008 yılı Nisan ayında yürürlüğe giren 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası (SSGSS) yasasıdır. Sağlık ve sosyal güvenlik harcamalarının genel bütçe üzerine yük olması gerekçe gösterilerek getirilen bu yasayla sağlık ve sosyal güvenlik harcamalarını azaltacak ve sistemi piyasaya açacak bir yapılanma gerçekleştirilmiştir. Böylece emeklilik yaşı 65'e çıkartılmış, sağlık hizmetlerinden yararlanmak için ise primin yanı sıra tedavinin her aşamasına getirilen katkı payı uygulamalarıyla sağlık, piyasa koşullarında satın alınabilen bir meta haline getirilmiştir.⁶ Böylece geniş toplum kesimlerinin en temel sosyal haklardan yararlanma olanağı önemli ölçüde ortadan kaldırılmıştır.

1980'den itibaren yerleştirilmeye çalışılan piyasa ekonomisinin kurum ve kuralları 2008 yılına kadar kesintisiz biçimde uygulanan politikalarla önemli ölçüde hedefine ulaşmış, ancak süreç tam olarak tamamlanmamıştır. Bu nedenle DB ve OECD hazırladığı raporlarda, AB ise Katılım Ortaklığı Belgeleri ve İlerleme Raporlarında Türkiye'nin piyasa ekonomisine eklenme sürecinin tamamlanmasına yönelik uyarılarda bulunmaktadır. Bu uyarılar içerisinde kamu hizmetlerinde piyasalaşma sürecinin ve özelleştirmelerin tamamlanması, işgücü piyasasının kamudaki istihdamı da kapsayacak biçimde esnekleştirilmesi öne çıkmaktadır.⁷ TİSK, TÜSİAD, TOBB gibi ulusal düzeydeki sermaye örgütleri de benzer biçimde piyasalaşma sürecinin bir an önce tamamlanmasını talep etmektedir.⁸ İşsizlik sorunu gerekçe gösterilerek emek piyasasının esnekleştirilmesi ve istihdamın üzerindeki yüklerin hafifletilmesi yönünde yoğunlaşan talepler hükümetin de önceliği olmuştur. Bu kapsamda getirilen düzenlemelerin sendikaların da büyük ölçüde destek verdiği AB üyelik sürecinin bir parçası olarak gösterilmesi, emekçilerin getirilen düzenlemelere karşı mücadelesini de önemli ölçüde etkilemiştir. Böylece emekçi kesimlerin çalışma standartları ve sosyal haklarını aşındıran pek çok uygulama ciddi bir tepkiyle karşılaşmadan yasalaştırılarak yaşama geçirilmiştir (Müftüoğlu, 2007: 152).

2001 krizine işçi sınıfını temsil kabiliyetinden önemli ölçüde yoksun giren Türkiye sendikal hareketi, krizin ardından gelen piyasalaştırma sürecine karşı koyamadığı gibi daha da etkisiz bir konuma gelmiştir. Türkiye'de de işçi sendikaları ve kamu emekçi sendikaları bu süreçte sermaye ve hükümetle uzlaşma içinde emekçi kesimlerin ekonomik ve sosyal haklarının aşındırılmasında önemli pay sahibi olmuştur. Bu da sendikalara yönelik güveni büyük ölçüde azaltmış ve sendikalar, emekçilerin haklarını koruyamayan, işlevsiz kurumlar haline gelmiştir (Müftüoğlu, 2007: 141).

Türkiye sendikal hareketinin içinde bulunduğu zafiyeti dünya sendikal hareketinin durumundan ayırmak mümkün değildir. Özellikle esnekleşen üretim sistemleri ve küreselleşmeyle birlikte emeğin artan uluslararası rekabeti; fordizmin stan-

6 SSGSS yasasının ayrıntılı bir incelemesi için bkz. SES (2009).

7 OECD, DB ve AB'nin emek piyasalarına yönelik esnekleştirme politikaları konusunda bkz. Müftüoğlu (2008).

8 Bu konuda son dönemde açıklanan görüşler için bkz. TÜSİAD (2009).

dart üretim ilişkileri ve ulusal emek piyasasına göre yapılanmış sendikaları hem üye sayısı bakımından zayıflatmış hem de etkisizleştirmiştir. Sendikaların zayıflaması işçiler arasındaki rekabeti körüklemiş ve işçiler arasında bölünme ve eşitsizliklerin artması işverenin güç kazanmasına neden olmuştur. Yine bu süreçte sendikal demokrasi, sendikaların mobilizasyon kapasitesi ve ideolojik olarak işverenden bağımsızlık gibi konularda da önemli sorunlar yaşanmıştır (Albo, 2009a: 124).

Sendikaların ulusal ve uluslararası düzeyde zayıflaması ve mücadele gücünü önemli ölçüde kaybetmesiyle birlikte piyasa ekonomisinin gereklerini içeren birçok uygulama sendikaların sermayeyle “uzlaşması” ve bu süreçleri meşrulaştırmasıyla sonuçlanmıştır. Küresel kapitalizm reformlarını sürdürürken ve emek süreçlerini uluslararası üretim ağları boyunca yeniden yapılandırırken, emekçiler küresel düzlemde yeni saldırılarla karşı karşıyadır. Emekçiler aleyhine gelişen küreselleşme sürecine karşı koyamayan sendikal yapılar neoliberal küreselleşme karşısında yeterince etkili olamamışlar ve sonrasında yaşanan krizlerde daha da zayıflamışlardır (Guille, 2009: 37). Sonuç olarak emekçilerin kazanılmış haklarına yönelik kayıplar dünyanın birçok ülkesinde daha da artmıştır.

2008 Krizi ve Türkiye’de Sınıflar Arası Mücadelenin Seyri

Türkiye ekonomisi 2001 krizinin ardından uygulanan YUP’lar sayesinde 2008 yılına kadar yüksek büyüme oranlarına ulaşmış ve kâr oranları yükselen sermaye, krizini ötelemiştir. Ancak emekçi kesimler ekonomideki büyümeden pay alamadığı gibi büyümeyi sağlayan politikalar, emekçilerin iş ve sosyal güvencelerini önemli ölçüde kaybetmelerine, reel ücretlerin gerilemesine ve işsizliğin, yoksulluğun daha da artmasına neden olmuştur. Sermayenin emekçilerin daha yoğun sömürüsü üzerinden birikimini arttırdığı bu süreçte 2008 yılının Eylül ayında resmen ilan edilen yeni bir kriz daha ortaya çıkmıştır. 2008 krizi, 1979’dan itibaren Türkiye’nin lokal düzeyde yaşadığı krizlerden farklı olarak kapitalist sistemin bütününe kapsamaktadır.

2008 yılının ortalarından itibaren birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede yaşanan üretim düşüşleriyle açığa çıkan kriz, ekonomilerin küçülmesini ve istihdamın daralmasıyla birlikte işsizlik artışlarını da beraberinde getirmiştir. Dünya Bankası’nın Ocak 2010’da yayınlanan verilerine göre ekonomik kriz nedeniyle 2009 yılında bir önceki yıla göre dünya hasılasının yüzde 2,2 oranında gerilediği tahmin edilmektedir. Ekonomisi küçülen ülkelerin başında kapitalizmin merkez ülkeleri olarak da kabul edilen ABD, Japonya ve Avrupa Birliği ülkeleri gelmektedir. Bu ülkelerin de üyesi olduğu OECD ülkeleri 2009 yılında ortalama yüzde 3,3 oranında küçülürken, az gelişmiş ülkelerde ve özellikle de Çin ve Hindistan’ın içinde yer aldığı Asya-Pasifik ülkelerinde ekonomiler önceki yıllara göre daha düşük düzeyde de olsa büyümelerini devam ettirmişlerdir. Türkiye, 2009 yılında yüzde 5,8 küçülerek, ekonomisi krizden en çok etkilenen ülkeler arasında yer almıştır (WB, 2010).

2008 kriziyle beraber ekonomide yaşanan küçülmenin en çarpıcı etkisi işsizlik

oranlarının hızla artması olmuştur. Öyle ki gelişmiş ekonomiler ve AB ülkelerinde, 2007 yılında son 25 yılın en düşük düzeyi olan yüzde 5,7'ye inmiş bulunan ortalama işsizlik oranı, 2009 Haziran ayında II. Dünya Savaşı sonrası dönemin en yüksek düzeyi olan yüzde 8,6'e tırmanmış ve işsiz sayısında 15 milyonluk bir artış olmuştur (ILO, 2010: 38). ABD, krizle birlikte işsizlik oranı en çok artan ülkelerin başında gelmektedir. 2008 yılında yüzde 5,8 olan işsizlik oranı, 2009 yılında yüzde 10 düzeyine yükselmiştir. Japonya'da 2008 yılında yüzde 3,9 olan işsizlik 2009'da yüzde 5,6'ya yükselirken, Euro bölgesinde ise işsizlik yüzde 9,4 olmuştur.⁹ Türkiye'de de 2001'den beri yüzde 10 seviyelerinde olan işsizlik, 2008 kriziyle birlikte hızla artarak 2009'da yüzde 14'e yükselmiştir (TÜİK, 2009). Bu işsizlik oranıyla Türkiye dünyada işsizliği en yüksek ilk 5 ülke arasına girmiştir.

Dünyada ve Türkiye'de işçi sınıfı, karşı karşıya kaldığı bu yeni krize, ekonomik ve sosyal haklarını önemli ölçüde kaybetmiş olduğu ve sınıflar arasındaki güç dengesinin sermaye sınıfı lehine bozulduğu bir dönemde girmiştir. İşçi sınıfının krizin yeni bir "darbeye" dönüşmesini engelleme konusunda, örgütlülüğünün zayıf olması ve yıllardır yerleşen "uzlaş" yaklaşımı nedeniyle mücadele yetilerinin kaybedilmesi gibi önemli zaafı bulunmaktadır (Yücesan-Özdemir ve Özdemir, 2008: 130-135). Hâlihazırda ekonomik ve siyasi üstünlüğü elinde bulunduran sermaye sınıfı ise gerek doğrudan gerekse uluslararası kurumlar aracılığı ile siyasi iktidar üzerinde etkilidir. Ancak unutmamak gerekir ki sermayenin kendisini yeniden üretme koşullarının zora girdiği kriz dönemlerinde kapitalist sistem ideolojik olarak daha sorgulanır hale gelmekte ve sermaye, içine girdiği krizden kendisini kurtarmak için işçi sınıfı üzerindeki sömürü düzeyini daha da arttırmaya çabalamaktadır. Bu da kriz dönemlerinde sınıflar arasındaki çatışmanın daha net biçimde ortaya çıkmasına ve daha da keskinleşmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla işçi sınıfının kriz sürecinde göstereceği güç, kriz sonrası süreçte sistemin akıbetinin ne yönde olacağını da belirleyicisi haline gelmektedir. Eğer krizle beraber daha da netleşecek olan sömürü koşullarına karşı güçlü bir işçi sınıfı hareketi mevcutsa ve emekçi kesimlerin tepkisi ortak bir mücadeleye dönüştürülebiliyorsa, kriz kapitalizmi ideolojik olarak sarsar ve emekçilerin kazanımları artabilir. Ama işçi sınıfı hareketinin zayıf olduğu koşullarda yaşanan krizler, emekçilerin sahip oldukları hakları da ortadan kaldıracak ve sömürüyü derinleştirecek koşulları beraberinde getirecektir. Dolayısıyla 2008 kriziyle birlikte ortaya çıkan yeni süreçte sınıflar arası güç dengelerinin nasıl oluşacağını da yine sınıflar arasındaki mücadelenin seyri belirleyecektir.

Türkiye'de Krize Karşı Uygulanan Politikalar

Türkiye'nin kriz karşısında uyguladığı politikalar büyük ölçüde küresel düzeyde uygulanan politikalardan beslendiği için bu bölümde öncelikle dünya çapında

9 Bkz. *The Economist*, 19.11.2009. Bugünkü krizde ABD'de işten çıkarılan işçilerin sayısı 640.000'i bulmuştur. Buna karşılık Avrupa ülkelerinde 354.000, Asya-Pasifik ülkelerinde ise 244.000 kişinin işinden olduğu görülmektedir (Financial Times, 14 Ekim 2009).

krize karşı uygulanan politikalar üzerinde durulacak, daha sonra Türkiye'nin özđül koşullarında bu politikaların uygulamasının sonuçları ele alınacaktır.

OECD ve Avrupa Komisyonu tarafından, 2009 başında OECD'ye üye 29 ülke arasında yapılan bir araştırma, üye ülkelerin küresel ekonomik krize karşı uyguladığı toplam talebi artırmayı amaçlayan makroekonomik/sektörel reformları ve ciddi hasar gören sektörlerde istihdamı canlandırmaya yönelik tedbirleri ortaya çıkarmıştır. OECD ve Avrupa Komisyonu araştırması, devletlerin politik tepkilerinde ülke koşullarını dikkate alan fark ve çeşitlilikler olduğunu ortaya koymakla birlikte, uygulanan ihtiyari politikaların birkaç başlık altında toplanabilecek benzerlikler taşıdığını da göstermiştir. Buna göre çoğu ülkede politikalar, işini kaybedenlere yönelik gelir yardımı önlemleri ile iş arama yardımları, eğitim programları, kısa çalışmayı özendirici teşvikler, ücret dışı emek maliyetlerinde indirimler, iş sübvansiyonları ve kamu sektörü iş yaratma programları gibi aktif işgücü piyasası politikaları üzerinde yoğunlaşmıştır (OECD-EU, 2009).

Tüm ülkeler emek talebinin sürdürülmesine doğrudan etki edecek iş teşviklerini genişletme ya da kamu sektörü iş yaratma programlarıyla işveren sosyal katkılarını azaltarak, kısa çalışma planları oluşturarak ya da mevcut programların kapsamını genişleterek veya bu üçünün bir birleşimini uygulayarak bir ya da daha fazla değişikliği uygulamaya koymuşlardır. İşsizlerin iş bulma olanağını artırmayı hedefleyen politikaların çoğunlukla odaklandığı noktalar ise kamu istihdam hizmet kapasitelerinin artırılması, iş arama yardımları ve eğitim programları olmuştur. Ayrıca vergi sistemi üzerinden düşük ücretlilere gelir desteği sağlayan uygulamalar da mevcuttur. OECD ülkelerinin neredeyse yarıya yakını işini kaybedenlere ödenen gelirleri, işsizlik yardım miktarlarını yükseltmek veya daha önce bu kapsam dışında kalanları da uygulamaya dahil etmek yoluyla artırmışlardır (OECD, 2009a). Bazı ülkelerde işini kaybedenlere sosyal yardımlar, eğitim harçlığı, barınma desteği veya sağlık sigortası şeklinde destekler sağlanmışır.

IMF öngörülerine göre (2009), dünya çapında hükümetler, ekonomilerde belirli bir toparlanma sağlayıncaya kadar destekleyici makro ekonomik politikalarla piyasaya müdahale etmeye devam edeceklerdir. Gelişmiş ülkelerde krizle mücadele etme yöntemleri arasında finansal şirketlerin yeniden yapılandırılmasının yanı sıra, yatırımı ve verimliliği teşvik etmeyi amaçlayan uygun kredi olanakları sunulması ve işgücünün sektörler arası bir gözden geçirmeye yeniden yapılandırılması sayılabilir.

Türkiye'de hükümet krize yönelik olarak küresel düzeyde belirlenen politikalar doğrultusunda hareket etmiştir. Özellikle Kasım 2008'de Washington'da ve Nisan 2009'da Londra'da gerçekleştirilen G20 Zirvelerinde alınan kararlar diğer kapitalist ülkeler gibi Türkiye'de de hükümetin kriz politikalarına yön vermiştir. Bu kararlarla bazı kesimlerin beklediği gibi serbest piyasa paradigmasından bir dönüş olmadığı gibi, tam tersine piyasa ekonomisinin daha da katı biçimde uygulanma-

sına geçilmiştir. Ancak krizle birlikte işsizliğin hemen tüm ülkelerde toplumsal bir sorun haline gelmesi ve işsizlik sorununun çözümüne yönelik beklentilerin artması nedeniyle piyasa ekonomisinin gereği olarak uygulanan politikalar “işsizlik sorununu çözmeye” söylemi üzerinden gündeme getirilmiştir. Kriz öncesi dönemde de işsizliğin önemli bir sorun olduğu Türkiye’de hazırlanan krize karşı önlem paketlerinde de istihdam vurgusu ön planda olmuştur. Dolayısıyla hükümetin krize karşı getirdiği düzenlemeler sendikaların talepleriyle de önemli ölçüde örtüşmüştür.¹⁰

Hükümetin kriz politikaları istihdam, vergi, kredi ve yatırım destekleriyle sermayeye teşvik uygulamaları biçiminde olmuştur. Vergi destekleri yoluyla sermayeye verilen teşvikler; vergi muafiyeti, varlık barışı, borç erteleme ve taksitlendirmeler biçiminde olmuştur. Bunun dışında iç piyasanın canlandırılması için tüketim üzerinden alınan dolaylı vergilerde de sınırlı bir süre indirimine gidilmiştir. Krize karşı önlemler içerisinde getirilen yeni teşvik sistemi; büyük proje yatırımları, bölgesel ve sektörel teşvik sistemi ile genel teşvik sistemi olarak üç gruptan oluşmuştur. Yeni teşvik sistemiyle getirilen desteklerin bazıları şunlardır: Kurumlar ve gelir vergisi indirimi, sosyal güvenlik primi işveren hissesinin Hazine tarafından karşılanması, faiz desteği, atırım yeri tahsisi, KDV istisnası ve gümrük vergisi muafiyeti.

Hükümetin istihdama destek olarak da adlandırdığı krize karşı önlem olarak getirilen düzenlemelerin ilki 18.02.2009 tarih ve 5838 sayılı kanundur. Bu kanunla getirilen düzenlemelerden bazıları şunlardır:

- Kısmi çalışma ödeneğinin süresi 3 aydan 6 aya çıkartılmış ve ödeneğin miktarı günlük asgari ücretin yüzde 40’ından yüzde 60’ına yükseltilmiştir.
- Mayıs 2008’de çıkartılan ve “İstihdam Paketi” olarak bilinen 5763 sayılı yasa ile genç ve kadın istihdam eden işverenlere getirilen teşviklerin kapsamı genişletilmiş ve teşviklerden yararlanma süresi uzatılmıştır.
- 5510 sayılı SSGSS Kanununda yapılan değişiklikle kısmi zamanlı çalıştırılan öğrencilerin sigorta kapsamı iş kazası ve meslek hastalığı ile sınırlandırılmıştır.¹¹

İstihdam hedefinin öne çıkartıldığı diğer bir yasal düzenleme ise “Türkiye İş Kurumu İşgücü Uyum Hizmetleri Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik”tir.¹² “Teşvik ve İstihdam Paketi” olarak da bilinen bu yönetmelik değişikliği ile şu düzenlemeler getirilmiştir:

- Toplum yararına işler için oluşturulan çalışma programlarına aktarılan kaynak artırılabilecektir. Okul, hastane vb. sağlık kurumlarındaki bakım ve onarım işleri, ağaçlandırma ve erozyon kontrolü, çevre düzenlemesi ve arazi ıslahı, park ve bahçe düzenlemesi konularındaki kısa süreli istihdam amaçlı

10 Hükümetin 2008 krizine karşı uygulamaları için bkz. T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı (2009).

11 *Resmi Gazete*, Tarih/Sayı: 28.02.2009/27155.

12 *Resmi Gazete*, Tarih/Sayı:19.06.2009/27263.

programlar genişletilecektir. Program kapsamında 120 bin işsize doğrudan istihdam olanağı sağlanacaktır.

- İŞKUR'un mesleki eğitim faaliyetleri genişletilecektir. Vasıflı işgücü ihtiyacı karşılanması ve işgücünün mesleki becerilerinin geliştirilmesi için verilecek eğitim kurslarına katılanlara günlük 15 TL ödeme yapılacaktır. İŞKUR tarafından KOSGEB ile beraber yürütülecek program kapsamında 200 bin işsize eğitim sağlanacaktır.
- Kişilere girişimcilik ve eğitim danışmanlığı verilecektir. İşsizlere girişimcilik konusunda eğitim verilecektir. Bireylere firma kurma ve işletme aşamasında danışmanlık hizmeti verilecektir. Eğitim sonucunda, KOSGEB kriterleri çerçevesinde sunulacak projelere KOSGEB tarafından 4000 TL tutarında hibe verilecektir. Program kapsamında 10 bin kişiye girişimcilik eğitimi verilecektir.
- İşbaşı eğitimleri çerçevesinde mesleki stajlar desteklenecek, bu uygulamadan meslek lisesi, dengi ve üstü eğitim kurumu mezunları yararlandırılacaktır. İş tecrübesi olmayan gençlere deneyim kazandırılacak ve iş bulma olanakları artırılacaktır. Stajyerlere 6 aya kadar İŞKUR tarafından günlük 15 TL ödeme yapılacaktır. Program kapsamında 100 bin genç, stajyer olarak istihdam edilecektir.¹³

Krizle karşı önlem olarak getirilen bir başka düzenleme de 11.08.2009 tarihinde çıkartılan “İşsizlik Sigortası Kanunu ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”dur.¹⁴ Bu kanunla yeni istihdam yaratmak kaydıyla işverenlerin sigorta primlerinin belirli süre için İşsizlik Sigortası Fonundan karşılanması öngörülmüştür. Ayrıca devlet tarafından teşvik edilen yatırımlarda gerçekleştirilecek istihdam için sigorta primlerinde işveren hissesinin tamamına kadarının Hazine tarafından karşılanabileceği hükmü getirilmiştir.

Krizle karşı istihdamı destekleme yönelimli düzenlemeleri OECD, DB ve AB gibi uluslararası kurumlarla işveren örgütlerinin kriz öncesinde de savundukları istihdam politikalarının uygulamaya konması olarak değerlendirmek mümkündür. Aşağıda ayrıntılı olarak bahsedileceği üzere sendikaların birçoğunun da istihdamın korunması amacıyla sermayenin teşvik edilmesini çözüm olarak gördükleri düşünüldüğünde, hükümetin bu düzenlemelerinin sendikaların taleplerine de karşılık geldiği söylenebilir. Söz konusu düzenlemelerle işverenlerin üzerindeki istihdam maliyeti, Hazine ve İşsizlik Sigortası Fonu’na aktarılarak toplumsallaştırılmaktadır. Bunun yanı sıra ücretin ve sosyal güvencenin son derece düşük olduğu geçici ve stajyer statüsünde istihdam yaygınlaştırılarak emek piyasası esnekleştirilmektedir. Bu uygulamalar halen kadrolu ve güvenceli olarak çalışmakta olan kesimlerin koşullarını da tehdit eder niteliktedir.

¹³ Resmi Gazete, Tarih/Sayı:19.06.2009/27263.

¹⁴ Resmi Gazete, Tarih/Sayı: 11.08.2009/27316.

Krizle Karşı Tepkiler

Türkiye’de Sermaye Kesiminin 2008 Krizine Yönelik Tepkileri

Türkiye’de sermaye kesiminin 2008 krizine tepkisi diğer krizlerde de olduğu gibi üretimden çekilme veya üretimi başka ülkelere kaydırma gibi tehditler yoluyla krizden kaynaklanacak yükü üzerinden atıp krizi fırsata dönüştürmeye yönelik olmuştur. TİSK tarafından 3 Kasım 2008 tarihinde Hükümet-İşveren-İşçi zirvesine sunmak üzere hazırlanmış olan “Küresel Krize Karşı Alınması Gereken Tedbirler” başlıklı bildiri getirilen önerilerin muhatabı doğrudan devlettir. Devlete yöneltilen taleplerin temel dayanağı rekabet gücünün ve istihdamın korunmasıdır. Bu bağlamda, krizin küresel düzeyde seyrini izlemek ve gerekli tedbirler alınmak üzere Ekonomik ve Sosyal Konsey bünyesinde Küresel Ekonomiye İzleme Komitesi oluşturulması, mevcut işyerlerinin korunması ve yeni işyerlerinin açılması için gerekli güvence ve yatırım ortamı sağlanması, yatırımların teşviki için vergi muafiyetleri getirilmesi, Çin ve Hindistan gibi ülkelerle rekabet eden sektörler için korumacılık yöntemleri belirlenmesi, istihdamı korumak üzere işten çıkartmaları engellemek için İşsizlik Sigortası Fonundan sermayeye kaynak aktarılması, esnek çalışma ve özel istihdam bürolarını da içeren düzenlemeler yapılması, işverenin üzerindeki kıdem tazminatı, sosyal güvenlik primi gibi maliyetlerin kaldırılması talep edilmiştir (TİSK, 2008).

TİSK’in krize karşı önerilerini içeren bu bildiri de yer alan talepler, özü itibarıyla Türkiye’de 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte uygulamaya konulan ve 30 yıldır uygulamada bulunan arz yönlü ekonomi politikaların devamını içermektedir. 2008 krizi öncesinde de sermaye tarafından sürekli olarak gündeme getirilen bu talepler, özellikle AKP’nin iktidara geldiği 2002 yılı sonrasında etkili biçimde uygulanmış, ancak sermaye kesimleri yeterince tatmin edilememiştir. Kriz, sermaye kesimlerinin yetersiz bulduğu arz yönlü düzenlemeleri daha yüksek bir tonla talep etmelerine fırsat yaratmıştır. Özellikle emek piyasasının esnekleştirilmesine yönelik talepleri karşılamak üzere birçok düzenleme yapılmış, esnekliğin sınırsız biçimde uygulandığı enformel sektörün toplam ekonomi içindeki yüzde 60’ları bulan payını azaltacak herhangi bir irade gösterilmemiştir.¹⁵ Öte yandan kısmi süreli hizmet sözleşmelerinde artış olmuş, taşeronlaştırma, stajyer çalıştırma, kısmi süreli ve çağrı üzerine çalışma gibi esnek ve güvensiz istihdam biçimleri yaygınlık kazanmıştır.

TİSK bildirisinde özellikle vurgulanan istihdam üzerindeki işveren yükünün fazla olduğu yönündeki talepleri karşılamak üzere krizden hemen önce Mayıs 2008’de “İstihdam Paketi” olarak bilinen “İş Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” çıkartılmıştır.¹⁶ Bu kanuna göre işverenlerin ödedikleri SGK primi 5 puan düşürülmüş; işverenin kreş ve emzirme odası yü-

15 TÜİK (2009a), Hanehalkı İşgücü Anket Sonuçlarına göre istihdamın yüzde 45,5’i sigortasız, kayıt dışı olarak çalıştırılmaktadır. Yine aynı anket sonuçlarına göre istihdamın yüzde 60,3’ü enformel sektör olarak tanımlanan ve esnekliğin sınırsız biçimde uygulandığı 1-9 işçi çalıştıran işyerlerinde çalışmaktadır.

16 Resmi Gazete, Tarih/Sayı: 26.05 2008/26887.

kümlülüğü ile işyeri sağlık, güvenlik birimi ve işyeri hekimi çalıştırma yükümlülüğü kaldırılmış; sakat çalıştırma yükümlülüğü yarı yarıya azaltılırken eski hükümlü ve terör mağduru çalıştırma yükümlülüğü tamamen kaldırılmıştır. Yasa sadece işveren yükümlülüklerini kaldırılmakla kalmamış, çalıştırılan sakatların SGK primlerinin Hazine tarafından, 18- 29 yaş arasındaki gençler ve kadınların SGK primlerinin ise 5 yıl boyunca İşsizlik Sigortası Fonundan karşılanması hükmünü getirmiştir. Ayrıca bu yasayla İşsizlik Sigortası Fonunun GAP bölgesinde yatırım yapacak işverenlere aktarılması sağlanmıştır.

Sermaye kesimi, bir taraftan krize karşı “tedbir önerileri” adı altında devlet üzerinden kamu kaynaklarının kendisine daha fazla aktarılmasına ve emek üzerinden elde ettiği artı değeri daha da arttıracak koşulların kural haline getirilmesine çalışırken, diğer taraftan da krizle beraber talebin ve bununla birlikte üretim kapasitesinin azalmaya başlamasını gerekçe göstererek süratle işçi çıkartma yoluna gitmiştir. İşçi çıkartmaktan dolayı işverenlerin sorumlu tutulmadığı kriz koşullarında işçi çıkartmaların iki temel amacı vardır. Birincisi özellikle işverenlerin “katı” olarak tanımlandığı güvenceli, örgütlü çalışanların tasfiye edilerek bunların yerine daha az maliyetli ve esnek koşullarda çalışan güvencesiz ve örgütsüz işçileri istihdam etmektir. İşten çıkartmaların diğer bir nedeni ise daha az sayıda işçiyi daha yoğun çalıştırarak üretim yapmak ya da hizmet sunmaktır. Böylece krizle birlikte azalması beklenen kârların, maliyeti düşen emek üzerine aktarılması mümkün olmaktadır. Öte yandan işten çıkartmalar sermaye tarafından tehdit aracı olarak da kullanılmaktadır. Bu tehdit hem işçilere hem de toplumsal muhalefete yöneliktir. İşsizlik tehdidi altındaki işçiler, işverenin daha uzun süre, daha düşük ücretle, daha sağlıksız koşullarda ve güvencesiz çalıştırmasını kabullenmek zorunda bırakılmaktadır. Yine işsizlik tehdidi ve işsizliği önleme adı altında piyasa ekonomisine uyumlaşmayı sağlayacak, özellikle de esnekleşme ve emek maliyetlerinden kurtulmaya yönelik talepleri toplumsal tepkiye maruz kalmadan uygulamaya koyabilmenin hesabı yapılmaktadır.

Kriz karşısında Türkiye’de sermayenin benimsemiş olduğu yaklaşımlar diğer birçok ülke için de geçerlidir. Albo’nun (2009b) vurguladığı üzere diğer ülkelerde de kriz gerekçe gösterilerek çok sayıda işçi işten çıkartılmış, artan işsizlik baskısı kullanılarak esnek çalışma ve düşük ücret politikaları yaygınlaşmıştır. Örneğin Kuzey Amerika’da şirketler emek süreçlerini uluslararası üretim ağları boyunca yeniden düzenleyerek üretimi ücretlerin düşük, sendikal bağların zayıf olduğu yerlere taşımışlardır (Albo, 2009b, 1). Ayrıca bilgi ve üretim teknolojilerindeki dönüşüm de iş süreçlerinin hızlandırılmasında gerekli desteği sağlamıştır. İşverenler standart çalışma uygulamalarından vazgeçip esnek çalışmaya, geçici iş programlarına başvurmaya başlamışlardır. Hemen tüm ülkelerde emek maliyetlerini düşürmek üzere başvuru bir başka yol da toplumsal eşitsizliklerden yararlanılarak kadın-

lar, çocuklar, azınlıklar ve göçmenler¹⁷ gibi toplum içindeki güçsüz kesimlerin ucuz işgücü olarak kullanılmasıdır. Sermayenin hegemonyasını dünyaya yayma biçimi, özellikle çocuklarını bırakacak yeri olmadığı ya da ev dışında çalışmasına izin verilmediği için yok pahasına iş yapmaya hazır kadınların evlerinin içine kadar uzanmaktadır. Fabrikalarda dokunan kumaşlar, küçük atölyelerde dikilerek, evlere taşınmakta; çiçekler, boncuklarla süslenecek dünyanın diğer bir ucuna satılmaktadır (Özar, 2010).

ILO İstihdam Politikaları Bölümünün hazırladığı *Küresel Ekonomik Krizin Emek Piyasalarına İşletme Düzeyinde Etkisi: Hızlı bir Değerlendirme Yöntemi* raporunda işletmelerin ücretleri düşürmek için izledikleri yöntemler şu şekilde belirlenmiştir:¹⁸

Tablo 1. Aralık 2008- Mayıs 2009 döneminde işletmelerin ücretleri düşürmek için kullandıkları temel yöntemler

İşten Çıkarma Bildirimleri	Ücret Ayarlaması Bildirimleri	Çalışma Koşullarının Düzenlenmesi Bildirimleri
İşten Çıkarmalar (yönetimin yaptığı planlama doğrultusunda) ve toplam kişi sayısındaki payı	Ücret dondurma/azaltma	Emeklilik payındaki azalmalar
İşten çıkarma (sözleşme yenilememe)	Zorunlu tatil (ücretsiz ayrılış)	Doğum nedeniyle ayrılma
Bedelli ayrılma önerisi	Yılsonu ödeneklerin azaltılması	Tazminatlarda indirim
Erken emeklilik	Çalışma sürelerinin azaltılması	Sağlık harcamalarının azaltılması
	Geçici işsizlik	

Aralık 2008'in ortasından Mayıs 2009 sonlarına kadar bölgelere göre işten çıkarma oranlarına bakıldığında ise Avrupa'da bildirilen işten çıkarma oranı yüzde 27 iken, Kuzey Amerika'da yüzde 49, Asya Pasifik bölgesinde yüzde 19 olmuş, bu oranları yüzde 4 ile Afrika ve yüzde 0,5 ile Latin Amerika ve Karayipler izlemiştir.

17 Almanya Federal Çalışma Ajansı BA'ya göre kriz nedeniyle işini kaybedenlerin başında göçmenler gelmektedir. Aralık 2008'de 480 699 göçmen emekçi işsiz görünürken bu rakam Mart 2009'da 534 227'ye çıkmış, yani yüzde 11,13 artmıştır. Ayrıca oturma sorunu olanların işsizlik dairelerine başvurmamayı "tercih" ettikleri ve özellikle kayıt dışı çalışan ve sürekli işsiz kalanların da istatistiklere yansımadağı göz önüne alınırsa bu rakamların gerçekte daha yüksek olabileceği belirtilmektedir. Bkz. *Evrinsel*, 1 Nisan 2009.

18 Bu çalışma, işletmelerin işten çıkarma, ücret ya da çalışma koşullarındaki düzenlemelerine dair medya raporlarının analiz edilmesiyle oluşturulmuştur. Burada işletme düzeyindeki veriler ILO Kütüphanesi tarafından oluşturulan Canlı Finansal Kriz Haberlerinden (FCNA) derlenmiştir. FCNA, önde gelen gazetelerin krizin istihdamla ilgili boyutlarına dair haberlerini derleyerek haftada iki sayı yayınlamaktadır. 25 Mayıs 2009'a kadarki 41 sayının derlemesinden oluşan makaleler incelenmiş ve işten çıkarmalarla, şirket ve hükümetlerce maliyet azaltmak için başvurulan diğer yöntemler iki ayrı veri setinde toplanmıştır. Veriler 339 şirket ele alınarak hesaplanmıştır (İslam ve Shamchiyeva, 2009).

Türkiye’de Sendikaların 2008 Krizine Yönelik Tepkileri

İşçi ve kamu emekçi sendikaları kriz karşısında kimi zaman tekil tavır ortaya koyarken kimi zaman da birkaç konfederasyon birlikte çözüm önerileri getirmiş ya da ortak eylemliliklerde bulunmuşlardır. Türkiye’de bazı konfederasyonların krize karşı sermaye örgütleri ile birlikte hareket ettiği dahi olmuştur. Krizin telaffuz edilmeye başladığı 2008 Eylül ayı üzerinden geçen yaklaşık bir buçuk yılda krize yönelik algıları ve tepkileri farklılaşan sendikalar da olmuştur. DİSK ve KESK kriz karşısında en fazla birlikte hareket eden sendikalar olmuştur. 28 Ekim 2008’de DİSK ve KESK; TTB, TMMOB, Çiftçi-Sen’le birlikte yapmış oldukları “Krizden Çıkış İçin, Sosyal Dayanışma ve Demokratikleşme” başlıklı bildiriye çözüm önerilerini, “üretimi ve istihdamı teşvik eden, iş güvencesini etkinleştiren, gelir dağılımında adaletsizliği ortadan kaldıran ve emeği koruyan önlemlere öncelik verilmelidir” biçiminde ortaya koymuştur. Ayrıca bu bildiriye “krize karşı toplumun geniş kesimlerini kucaklayan acil eylem planlarının oluşturulacağı” da ifade edilmiştir (DİSK, 2008a).

Bu ortak bildirin ardından DİSK, “Krizle Karşı Sosyal Dayanışma Programı” adıyla bir bildiri daha yayınlamıştır. DİSK bu bildirin “Makro Politikalar” başlığı altında kamuya emredici, özel sektöre ise yol gösterici bir planlama önermiştir. Ayrıca, Gümrük Birliği’nin askıya alınarak yerli üretim ve istihdamın desteklenmesi, iç yatırımın özendirilmesi, vergi reformu ve iç borçların yeniden yapılandırılması gibi önerilere yer vermiştir. Bildirin “Sosyal Önlemler” başlığı altında ise bütçeden hane halkına, tarıma ve küçük işletmelere daha çok ödenek ayrılması, yoksullara doğrudan gelir desteği verilmesi, bütçeden eğitim ve sağlığa ayrılan payın artırılması gerektiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra istihdamı koruma ve artırma politikalarının geliştirilmesi, hane halkının borç ödemelerine kolaylık getirilmesi ve servet vergisi ile ücretlilerden alınan verginin düşülmesi gibi öneriler de bu bildiri içerisinde yer almıştır (DİSK, 2008b).

DİSK’e bağlı Birleşik Metal İş Sendikası, DİSK’ten ayrı olarak 3 Kasım 2008 tarihinde “Talep ve Mücadele Programı” adı altında bir bildiri yayınlamıştır. Krizin kapitalist sistemden kaynaklandığı ve dolayısıyla sermayenin krizi olduğu vurgulanarak, krizin faturasının emekçilere ödettilmemesi gerektiği savunulmuştur. İstihdamın korunması için çalışma sürelerinin kısaltılması, mevcut haklar korunarak işten çıkartmaların yasaklanması, esnek çalışma biçimlerinin yasaklanması, bütçeden ve İşsizlik Sigortası Fonu’ndan sermayeye kaynak aktarılmasına son verilmesi, kredi kartı borç faizlerinin iptal edilmesi, dolaylı vergilerin kaldırılması gibi talepler de dile getirilmiştir. Bu bildirin kriz sürecindeki diğer bildirilerden en önemli farkı bu taleplerin yerine getirilmesi için tüm emekten yana örgütleri ve örgütsüz toplum kesimlerine mücadele çağrısı yapmasıdır (Birleşik Metal-İş, 2008).

Türkiye’nin en çok üyeye sahip işçi konfederasyonu Türk İş’in, Kasım 2008’de yayınladığı ve daha sonra Şubat 2009’da Ekonomik ve Sosyal Konseye de sunduğu

“Ekonomik Krize Karşı Önlemler” Raporunda istihdamı korumak ön plana çıkarılmıştır. Bu bağlamda krizden çıkış için devletin, istihdamın korunması şartına bağlı olarak sermaye kesimini teşviklerle desteklemesi gerektiği savunulmaktadır. Ayrıca raporda özel sektörün sosyal sorumluluk içinde davranarak krizi işten çıkartmaların fırsatı olarak değerlendirmemesi istenmektedir. Öte yandan krizden çıkabilmek için sosyal devletin güçlendirilmesi ve emekçi kesimin satın alma gücünün artırılması önerilmektedir (TÜRK-İŞ, 2008).

Hak İş Konfederasyonu, 29 Kasım 2008 tarihli “Küresel Krizin Ülkemize Olası Etkilerini Azaltmak İçin Alınması Gereken Önlemler” başlıklı raporda krizin işçisiyle işvereniyle elbirliği içinde aşılabileceğini savunmuştur. Hak İş raporunda işverenlere işçi çıkartmadan önce işçileri izne çıkartması, yarı ücret ödemesi ve kısmi çalışma ödeneği alması çağrısı yapılmaktadır. Hükümete öneriler kısmında ise piyasalara ve kamuoyuna güven vermek gerektiği belirtilmekte, sermayenin istihdam ve ihracat koşuluyla desteklenmesi istenmektedir. Ayrıca, yabancı sermayenin Türkiye’ye çekilmesi, kamu finansmanı için 2B arazilerinin satışı ve varlık barışının sağlanması gibi öneriler de bulunulmuştur. İşçi, memur ve emekli ücretleri ile asgari ücretlerde de iç piyasayı canlandırmak amacıyla iyileştirilmelerin yapılmasına ilişkin öneriler raporda yer almıştır (HAK-İŞ, 2008).

Türkiye Kamu-Sen, krizin başında en ilginç önerileri getiren sendikadır. 16 Ekim 2008 tarihli “Ekonomik Krize Karşı Kişisel Önlemler Paketi” başlıklı bildiri- de, borçlanarak ev ve araba alınmaması, yastık altındaki birikimlerin bozdurulmaması, kredi kartı kullanılmaması, zorunlu olmadıkça dayanıklı tüketim malzemesi satın alınmaması, marketten alışveriş yapılmaması, yemeklerin düdüklü tencerede pişirilmesi gibi kişisel tasarrufa yönelik önerilerde bulunulmuştur (Türk Kamu-Sen, 2008a). 30 Ekim 2008 tarihinde yayınlanan “Ekonomik Buhran Kapımızda” başlıklı bildiri de ise Türk Kamu-Sen, hükümete ve sermaye kesimine krizden çıkış için önerilerde bulunmuştur. Hükümete yönelik öneriler piyasada durgunluğun önlenmesi için dar ve sabit gelirlilerin ücretlerinin artırılması, devletin ekonomideki rolünün artırılması, yerli malı tüketilmesi ile Ekonomik ve Sosyal Konsey aracılığıyla toplumsal konsensüsün sağlanmasıdır. Sermaye kesimine yönelik öneriler ise vergi ve sosyal güvenlik primlerinin zamanında ödenmesi, maksimum kâr minimum maliyet anlayışından vazgeçilmesi, yolsuzluk yapılmaması ve Türkiye’de yatırım yapılması gibi başlıklar altında toplanmaktadır (Türkiye Kamu-Sen, 2008b). Türkiye Kamu-Sen’in bu raporunda diğer sendikaların önerilerinden farklı olarak “ulusal kalkıncı” bir yaklaşımla “iç pazara dönük üretimi artırma ve iç pazardaki tüketimi teşvik etme” düşüncesi göze çarpmaktadır (Balta, 2009: 84).

Krizinin hemen ardından toplu işçi çıkartmaların özellikle güvenceli ve sendikalı çalışanlar üzerinde yoğunlaşması, krize karşı işçi sendikalarının tepkisinin de istihdamın korunması üzerine odaklanmasına neden olmuştur. Sendikalar krizin hemen başında yaptıkları açıklamalarda istihdamın korunmasına yönelik taleple-

rini doğrudan devlete yönelmişlerdir. Ancak, Birleşik Metal İş Sendikası ve kısmen de DİSK-KESK ortak bildirisini dışında konfederasyonların krize karşı vermiş oldukları ilk tepkilerden, krizin kapitalist sistemden kaynaklanmış olduğu düşüncesinden öte, daha çok küresel düzeyde “kazara” ortaya çıkmış “doğal” bir durum olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Hal böyle olunca da sermayenin teşvik edilmesi ve emek maliyetinin bir kısmını devletin üstlenmesi gibi birçok konuda sermaye kesimi ile sendikaların talepleri örtüşmüştür.

Sendikaların krizle birlikte ortaya çıkan koşullara karşı merkezi düzeyde gerçekleştirdiği ilk eylem, DİSK ve KESK’in çağrıcısı olduğu TMMOB ve TTB’nin desteklediği, “Krizle, İşsizliğe, Yoksulluğa ve Zamlara Karşı” 29 Kasım 2008 tarihinde Ankara’da gerçekleştirilen mitingdir. Bunun ardından 1 Aralık 2008 Gebze, 24 Ocak 2009 Adana, 25 Ocak 2009 Lüleburgaz, 15 Şubat 2009 İstanbul ve 5 Mart 2009 İzmir mitingleri krize karşı yerel düzeyde yapılan mitinglerin başlıcalarıdır. Bunlar içinde katılımın en yüksek olduğu miting 15 Şubat İstanbul mitingidir. Bu krizden en fazla etkilenen Marmara Bölgesindeki şubelerin katılımıyla gerçekleştirilen mitingde DİSK ve KESK’in yanı sıra Türk İş de düzenleyici olarak yer almıştır. Yerel düzeyde gerçekleştirilen diğer eylemlerin birçoğuna da bu üç konfederasyonun yanı sıra Hak-İş, Türkiye Kamu-Sen ve Memur-Sen üyeleri de katılmışlardır.

Sendikaların doğrudan krizde izlenecek politikalar üzerinde etkili olabilmek ve taleplerini dillendirmek üzere düzenledikleri eylemlerin yanı sıra krizin ortaya çıkarttığı sonuçlara karşı da birçok eylem ve direniş gerçekleştirilmiştir. Kriz sonrasındaki süreçte gerçekleşen eylemlerden önemli bir kısmı çalışma yaşamındaki sorunlara ilişkindir. Bu eylemlerin gerekçelerini toplu işten çıkartmalar, esnek ve güvencesiz çalışmaya zorlama, ücret ödememe, sendikalaşma ve toplu pazarlık hakkını engelleme olarak sıralamak mümkündür. Sendikalı olmayan emekçiler de benzer gerekçelerle önceden planlanmamış, kendiliğinden gelişen bir takım eylemlerde bulunmuştur. Örgütsüz kesimin eylemlerinde iş kazaları ve ücretlerin ödenmemesi başta gelen gerekçelerdir.

Sendikalar tarafından gerçekleştirilen eylemler içerisinde en etkili olanı KESK ve Türk Kamu Sen tarafından 25 Kasım 2009 tarihinde gerçekleştirilen bir günlük iş bırakma eylemidir. Kamu emekçilerinin grevli toplu pazarlık talebiyle gerçekleştirdikleri eyleme katılım oldukça yüksek olmuştur. Bu eylemden kısa bir süre sonra işyerleri kapanan TEKEL işçileri iş güvencelerini ortadan kaldıran, ücretlerini yarıya yakın düşüren 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 4/C maddesine göre istihdam edilmelerine karşı çıkmak amacıyla Ankara’da bir eylem başlatmıştır. Türkiye işçi sınıfı tarihinin en önemli eylemlerinden biri haline dönüşen TEKEL eylemi hükümetin sert tutumu ve tehditlerine rağmen gerçekleştirilmiş ve 78 gün sürmüştür. Diğer sendikalar ve emekçi kesimler tarafından da desteklenen ve TEKEL Direnişi olarak adlandırılan bu eylemde, henüz işçilerin talepleri yerine

getirilmiş olmasa da, halen 4/C statüsünde çalışan yaklaşık 20 bin işçinin ücret ve özlük hakları görece düzeltilmiştir. Ayrıca hükümetin uzun bir süredir getirmeye çalıştığı kıdem tazminatı ve özel istihdam bürolarına ilişkin düzenlemeler, TEKEL Direnişiyle birlikte hareketlenen işçi sınıfı mücadelelerinin de etkisiyle gündeme getirilememiştir. TEKEL işçilerinin Ankara'da süren direnişleri bitmişse de mücadeleleri hala devam etmektedir. Bu konuda Türk İş, DİSK, KESK ve Türkiye Kamu Sen, 22 Şubat 2010 tarihinde TEKEL işçilerinin talepleriyle birlikte iş güvencesinden, kıdem tazminatı hakkına, ücretlerin iyileştirilmesinden özel istihdam bürolarına ilişkin düzenlemenin gündemden çıkartılmasına, esnek çalışmanın engellenmesine ve çalışma yasalarının ILO ve AB normlarına uyumlaştırılmasına kadar pek çok konuda talepleri içeren bir bildiri yayınlamıştır (DİSK, 2010). Bildiride bir taraftan zaten hükümetin AB normlarının gereği olarak uygulamaya çalıştığı esnek çalışma, kıdem tazminatının kaldırılmak istenmesi ve özel istihdam bürolarının yasallaştırılmasına karşı çıkılırken, diğer taraftan çalışma yasalarının AB normlarına uyumlaştırılmasının talep etmek gibi bir çelişki içine düşülmüştür. Bildiride yer alan ve bizim içerik itibarıyla çelişkili bulduğumuz talepler yerine getirilmediği takdirde dört konfederasyon 26 Mayıs 2010 tarihinde genel greve gitme kararı almıştır.

Krizle birlikte çalışma yaşamında ortaya çıkan ya da daha derinleşen sorunlara ilişkin eylemlilikler yanında eğitim, sağlık, barınma ve ulaşım hakkına ilişkin olarak da birçok eylem gerçekleşmiştir. Sendikalar, sağlık hakkına ilişkin eylemlerde sağlık iş kolundaki sendikalar vasıtasıyla yer alırken, üniversite öğrencilerinin harçlara ilişkin eylemlerine, özellikle kentsel dönüşümden kaynaklanan barınma hakkı eylemleri ve kent içi ulaşım ücretlerine ilişkin eylemlere katılmamışlardır.

Krize karşı önlem paketleri ve eylemler dışında Türk-İş, Hak-İş ve Türk Kamu-Sen, işveren örgütleri TİSK, TESK ve TOBB'la birlikte tüketimi arttırarak kriz aşma düşüncesiyle hazırlanmış olan "Kriz Varsa Çare de Var" kampanyasını düzenlemişlerdir. "Eve Kapanma Pazara Çık" sloganıyla düzenlenen kampanyada temel hedef çoğunluğunu ücretli kesimin oluşturduğu orta gelir düzeyindeki kesimi tüketime yönlendirmektir.¹⁹ İşten çıkartmaların ve işsizlik tehdidinin en üst düzeyde olduğu, ücretlerin reel olarak azaldığı bir dönemde işçi sınıfını temsil eden sendikaların sermaye ile işbirliği içinde tüketim öneren bir kampanyada yer alması son derece ironiktir. Aynı derecede ironik bir başka girişim ise DİSK Tekstil İşçileri Sendikası'ndan gelmiştir. Sendikanın gazetelere vermiş olduğu ilanda ve sendika başkanı Rıdvan Budak'ın gazetelere vermiş olduğu beyanlarda, TÜSİAD ve sermaye sınıfının krizin mağduru olduğu belirtilmiş ve sermayenin teşvik edilmesi istenmiştir.²⁰

2008 krizi karşısında dünyada sendikal harekete baktığımızda sendikaların krizi algılamaları ve krizden çıkış için önerilerinde Türkiye sendikalarıyla büyük bir

19 Bkz. <http://www.uretenturkiyeplatformu.org.tr/>

20 Bkz. <http://www.t24.com.tr/haberdetay/42446.aspx>

paralellik olduğu görülmektedir. Örneğin Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC) “Dünya Finans ve Ekonomik Krizi ve Gelişmeye Etkisi” konulu Birleşmiş Milletler Konferansına (New York, 24- 26 Haziran 2009) sunduğu *Yeniden Yapılanmış bir Büyüme, Sürdürülebilir Kalkınma ve Yeterli Çalışma İçin Yeni bir Küresel Uzlaşmayı Biçimlendirme Önerisi* isimli raporda (ITUC, 2009) hükümetlere krizden çıkma konusunda tavsiyelerde bulunmaktadır. Küresel çapta bir “yönetişim” örneği veren ITUC, hükümetler ve sermaye ile işbirliği içinde kendi deyimleriyle “küresel ekonomik ve finansal krizi sonlandırmak için” G8 Zirvesi (İtalya, 2009) ve G20 Zirvesinde de (Londra, Nisan 2009) benzer önerileri dile getirmiştir. Söz konusu raporda “toplam talebin canlandırılması, sanayileşmiş ülkelerde şirket kurtarma ve canlandırma önlemlerinin yarattığı dengesizliklerin ve eşitsizliklerin karşılanması; gelişmekte olan ülkelerin uygunsuz politika koşullarına maruz kalmadan kolayca likiditeye erişmeleri için yeni bir kredi mekanizması yaratılması” gibi emekçilerin yoksullaşmaları, güvencesizleşmeleri ve artan oranlarda sömürülmeleri pahasına, kriz karşısında “etkili bir küresel ekonomi” oluşturabilmek için çareler önerildiği görülmektedir. Raporda emekçilerin sınıfsal çıkarları bir kenara bırakılarak, bir yandan büyüme ve eşitliğin ancak emekçiler ve sermaye arasında sağlanacak sosyal diyaloga mümkün olacağı ve bu uzlaşmayı sağlayacak olanın da sendikalar olduğu belirtirken, öte yandan emekçi sınıfları düşük ücrete, güvencesiz çalışmaya, işsizliğe mahkum eden politikaların belirleyicilerinden olan IMF gibi uluslararası finans kuruluşlarında gelişmekte olan ülkelerin de temsil edilmesi önerilmektedir.

Avrupa Sendikalar Konfederasyonu-ETUC’a göre bugünkü kriz ‘konjontürel dalgalanmalara bağlı geçici bir zayıflık’ dönemi değil, “gazino kapitalizmi modelinin yapısal bir krizini” ifade etmektedir (ETUC, 2009a). ETUC “yeni sosyal sözleşme” çağrısında bulunmuş ve *Krizle Savaş: Önce Halkı Düşün* eylemini başlatmıştır. Bu eylem, başlangıçta işçilerin 14-16 Mayıs 2009’da yapılacak olan Euro mitingine katılımını sağlamayı hedeflemişti. Sonuçta, Mayıs sonlarında Paris’te yapılan konferansta eylem ETUC ve ona üye sendikalar tarafından belirlenen 5 aşamalı plana dayandırılmıştır. Bu konferansa ETUC’a üye 82 örgütün liderleri katılmış ve Avrupa Komisyonu’nu temel haklar konusunda kesin ve bağlayıcı bir sorumluluk üstlenmesi çağrısında bulunmuştur. Sözü geçen 5 aşamalı plan şöyledir:

- Yatırımlar yoluyla daha çok sayıda ve daha iyi işler için genişletilmiş Avrupa canlanma planı
- Sosyal dışlanmayı önlemek ve güvenlik ve eşitlik için daha güçlü refah sistemleri yaratmak
- İşçi haklarının iyileştirilmesi
- Güçlü toplu sözleşmelerle ücretlerin iyileştirilmesi
- Finansal kapitalizmin aşırılıklarına karşı Avrupa dayanışması

Paris Konferansında katılımcılar, krize karşı çözüm bulmak amacıyla ETUC’un iş dünyasını bu konularda sosyal diyaloga çağırması ve bu stratejiyi geliştirmek üzere

ITUC’un desteğini alması konusunda anlaşmışlardır. Olası eylem biçimleri ise mitingler, seminerler, basın toplantıları, yürüyüşler, kültürel gösteriler, lobi eylemleri ve mümkün olan en geniş kesime ulaşmak için yapılacak elektronik eylemler olacaktır. Mayıs 2009’da Madrid, Brüksel, Berlin ve Prag’da sendikalar harekete geçirilerek Avrupa Eylem Günleri düzenlenmiştir. Bu gösterilere yaklaşık olarak 350 000 kişi katılmış ve “Avrupa Birliği ve ulusal hükümetler tarafından, büyüyen işsizler ordusuna karşı önlem almak için çok daha istekli ve cesur adımlar atılması” talebi dile getirilmiştir. Ayrıca finansal pazarların çok daha sıkı düzenlenmesi ve yönetim kurullarında işçi temsilinin artırılması talebinde bulunmuşlardır (ETUC, 2009b).

ETUC, ITUC’a kıyasla daha radikal bir tavır sergiler görünmekle birlikte, esas olarak krizi kapitalizmin yapısal bir sonucu olarak tanımlamak yerine finansal kapitalizmin aşırılıklarından kaynaklanan ve birtakım iyileştirmeler ve refah önlemleriyle düzeltilebilecek bir vaka olarak algıladığı ve hükümetler ve sermayeye yapılacak çağrılarla çözülebileceğini umduğu görülmektedir.

Merkezi sendikal yapıların sermayenin teşvik edilmesini öneren uzlaşmacı yaklaşımları yanında sendikalara dair yeni bir yönelimin bazı umut verici işaretleri de mevcuttur. Bunlardan biri Kuzey Amerika’da büyük kentlerdeki yerel işçi konseylerinin, büyük ölçüde siyah ya da kadınlardan oluşan örgütsüz ve düşük ücretle çalışanların oluşturduğu gruplarla işbirliği içinde yürüttüğü “yaşamsal ücret” mücadeleleridir. Kitlesel göçmen hakları protestoları, taşeron işçilerin korunması için verilen gündelik mücadeleler esas sendikal mücadelelerin dışında yer almışlar ve aynı zamanda yeni bağlantılar ve ortaklıklar yaratmışlardır.²¹ Yerel düzeydeki pek çok eylem -özellikle sağlık alanı, üniversite ve belediyelerdeki özelleştirme karşıtı mücadeleler- birçok ülkede başarıya ulaşmıştır. Bu yerel gruplarla sendikaların işbirliği, önemli eylemlerde gündeme gelmiş ve önümüzdeki süreçte büyük bir potansiyel oluşturabileceğini göstermiştir (Albo, 2009b: 3).

Sendikalar arasında yeni uluslararası örgütlülüğün de ilginç örnekleri ortaya çıkmaktadır. Çelik, otomobil ve sağlık sektörlerinde Kuzey Amerika’dan Avrupa ve Latin Amerika’ya uzanan uluslararası üretim ağları içinde toplu sözleşmelerin koordine edilmesi bunlardan biridir. Militan biçimde sendika karşıtlığı yapan Wal-Mart’a karşı yürütülen kampanya da son derece anlamlıdır. Ayrıca Avrupa’da bir taraftan Almanya’da eğitim ve bilim emekçilerinin kamusal eğitime daha fazla bütçe ayrılmasını istemek ve eğitimde piyasalaşmaya hayır demek için düzenlemiş oldukları geniş çaplı eylemler ile Yunanistan’da iki büyük sendikanın önderliğinde hükümetin ilan ettiği kısıtlamalara karşı çıkarak başarıyla örgütlenen genel grevler de kriz karşısındaki olumlu mücadele örnekleri olarak anılabilir.

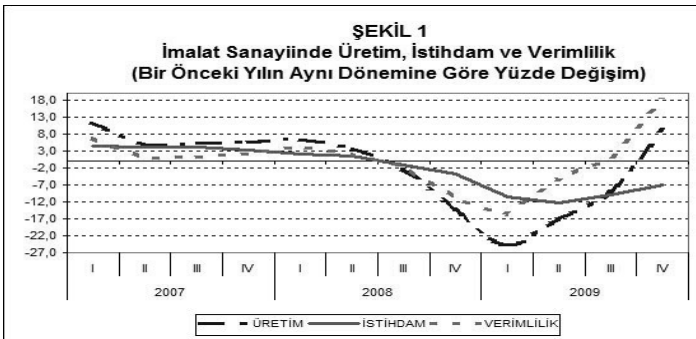
21 Bu örneklerden biri, Kraft Foods Inc. Fabrikasının Northfield III kısmında işten atmaları protesto eden bir grup Kraft işçisinin, mahkeme kararı sonucu polisin zorla dışarı çıkarmasına kadar 3 hafta boyunca Arjantin’in kenar mahallelerindeki fabrikayı işgal etmeleridir. Bkz. Taos ve Moffett (2009). Bir diğeri ise Güney Kore’de Syangyong işçilerinin fabrika işgali sayılabilir. Bkz. www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=26239.

Kriz Karşı Politikaların Kısa Dönem Sonuçları

Krizin başlangıcından bu yana geçen bir buçuk yıl içerisinde büyüme oranlarında bir miktar iyileşme gözükse de, başta işsizlik olmak üzere emekçi kesimlerin çalışma yaşam koşullarındaki olumsuzluklar artarak devam etmektedir. Yakın gelecekte de hissedilebilir bir iyileşme işareti yoktur. Örneğin OECD'nin (2009b) tahminlerine göre, dünya çapında kısa vadeli istihdam görünümü olumsuzdur. Projeksiyonlara göre, 2010'un birinci yarısından itibaren üretim artışı yaşanabileceği belirtilirken, iş yaratma kapasitesinin çok düşük olacağı ve sonuçta işsizliğin 2010 yılı boyunca da artmaya devam ederek, yılın ikinci yarısında dünya çapında 57 milyon işsizle, yüzde 10'luk yeni bir savaş sonrası zirveye ulaşacağı beklenmektedir. Üstelik uzun süreli işsizliğin giderek artacağı ve işsizliğin yapısal nitelik kazanacağı tahmin edilmektedir.

Benzer bir durum Türkiye için de geçerlidir. Hükümetin krizin başlangıcından itibaren uyguladığı ve önemli ölçüde istihdam odaklı olan politikalar sonucunda işsizlikte önemli bir azalma olmamıştır. TÜİK verilerine göre krizin başlangıcı olarak kabul edilen Eylül 2008'de işsizlik oranı yüzde 10,3 iken, krizle birlikte yaşanan artış 2008 yılı işsizlik ortalamasını yüzde 11'e yükseltmiştir. 2009 yılının özellikle ilk yarısında işsizlik oranlarında artış hızı daha yükselmiş, işsizlik yüzde 16,2 düzeyine kadar çıkmıştır. Yaz aylarıyla birlikte işsizlik oranı görece azalmış ve 2009 yılı işsizlik ortalaması yüzde 14 olmuştur. Krizin başladığı Eylül 2008'den itibaren işsizlik oranında yüzde 3,7, 2009 yılı içerisinde ise yüzde 3'lük artış olmuştur. İşsiz kalan sayısına bakıldığında krizin başından 2009 sonuna kadar işsiz sayısının 923 bin kişi arttığı görülmektedir. Hükümet tarafından Eylül 2009'da açıklanan "Orta Vadeli Programa" göre işsizlik 2012 yılına kadar yüzde 13-14'ler düzeyinde olacaktır. Yani resmi tahminler dahi, uzun bir süre işsizliğin azalması umudunun olmadığını göstermektedir (TÜİK, 2009b).

Krizle karşı getirilen önlemlerin hemen tümünde istihdamın korunması ve işsizlik artışının durdurulması hedeflenmişse de, gelinen süreçte bunun başarıya ulaşmadığı açık biçimde görülmektedir. Bu da sermayeye teşvik sağlayarak işsizliği önlemeyi hedefleyen krize karşı önlem politikalarının sorgulanmasını gerektirmektedir. Zira krizle birlikte hızla düşen üretim gerçekleştirilen teşviklerin de etkisiyle 2009 yılının birinci çeyreğinde toparlanmaya başlamış, dördüncü çeyrekte ise 2007 yılı düzeyine kadar yükselmiştir (Şekil 1).

Krizle birlikte hızla düşen sanayi üretiminin yükselişe geçmesi, üretime paralel olarak yükselen verimlilikteki artışa bağlıdır. Verimlilik artışını sağlayacak etkenlerden biri olan sanayi yatırımları kriz sürecinde artmamıştır.²² Gerekli sermaye yatırımları gerçekleştirilmemiş ve yeni istihdam yaratılmamış olmasına rağmen, 2009'un birinci çeyreğinden itibaren verimliliğin hızla yükselmesinde emek verimliliğindeki artışın önemli etkisi olmuştur. Zira sermaye kesimi krizi bahane göstererek çok sayıda işçi çıkartmış, istihdam etmeye devam ettikleri işçileri ise işsiz kalma tehdidini de kullanarak daha yoğun ve daha düşük ücretle çalışmak zorunda bırakmıştır. Böylece daha az işçi, daha az ücrete ve daha az güvenceye sahip olarak, çok daha yoğun bir çalışma temposuyla üretim artışını gerçekleştirmiştir. Üretim sürecinde artan emek verimliliği sayesinde üretimi çok daha ucuza gerçekleştirme olanağı bulan sermaye, bir de işverenlerin istihdam üzerindeki yükünü kaldırmaya yönelik devlet teşvikleri sayesinde kârlarını daha da arttırma olanağı bulmuştur. Böylece sermaye kesimi krizin etkisinden önemli ölçüde kurtulduğu gibi krizi fırsata dönüştürmeyi de bilmiştir.

Dünya genelinde kapitalizmin sürekli olarak tekrarlanan krizlerinden biri olan 2008 krizinin sona erdiğini ve kapitalizmin genişleme dönemine girdiğini söylemek mümkün değildir. Zaten içinde bulunduğumuz süreçte sistemin yönlendiricileri ve temsilcilerinin de krizi aşmak gibi bir amacı yoktur. Hedeflenen amaç krizin sistemin sürdürülebilirliğini sağlayacak biçimde yönetilmesidir. Dolayısıyla üretimin ve verimliliğin krizin başlangıcı için nirengi noktası olarak kabul edilen 2008 Eylül ayı düzeyine gelmiş olması, krizin aşılması olarak tanımlanamaz. Ama sermaye dışı toplum kesimleri için ve özellikle de emekçi kesimler için krizin daha da derinleşmeye başladığı söylenebilir. Zira işsizlik, düşük ücret, yoğun ve güvencesiz çalışma yanında genel bütçeden sermayeye aktarılan teşvikler nedeniyle emekçi kesimin ödediği dolaylı vergiler arttırılmakta ve sosyal harcamalar kısılmaktadır. Bu da işsiz kalarak gelirini tamamen kaybeden ya da daha düşük ücretle çalışan emekçilerin eğitim, sağlık gibi kamu hizmetlerine ulaşmasını zorlaştırmakta ve satın alma güçlerini daha da düşürmektedir. Böylece işsizliğin ve güvencesiz çalışmanın yanında yoksulluk da hızla yaygınlaşan bir sorun haline gelmektedir.

Sonuç Yerine

Kriz, sermayenin yetersiz bulduğu arz yönlü düzenlemeleri daha yüksek bir tonla talep etmesine fırsat yaratmıştır. Özellikle emek piyasasının esnekleştirilmesine yönelik talepleri karşılamak üzere birçok düzenleme yapılmıştır. Bugün pek çok ülkede kriz gerekçe gösterilerek çok sayıda işçi işten çıkartılmış, artan işsizlik baskısı kullanılarak esnek çalışma ve düşük ücret politikaları yaygınlaşmıştır.

²² 2009 yılında sanayi yatırım malları ithalatı yüzde 23,5 azalmıştır (TÜİK, 2009b). Öte yandan 2008 yılında 36,4 milyar dolar olan makine teçhizat ithalatı da yüzde 19,5 azalarak, 29,3 milyar dolara düşmüştür (Hazine Müsteşarlığı, 15 Şubat 2010).

Albo'nun (2009b) vurguladığı üzere bugün neoliberal politikalar ve serbest pazar ekonomisi bütünüyle gözden düşmekle birlikte, sermaye ve hükümetler işbirliği içinde oluşturdukları politikalarla neoliberalizmi kapitalist kârlılık temelinde yeniden yapılandırma çabası içindedir. Tüm dünyada sendikal yapılar yıllardır ödünen veren tavırlarıyla ne sermayeye meydan okuyacak kadar mücadeleci, ne de krize karşı politik gündem oluşturup alternatif yaklaşımlar oluşturacak kadar istekli olmuşlardır. Bu da sendikaların emekçi kesimleri temsili konusunda zafiyet içinde olmalarına ve kapitalizmin gelişim sürecine müdahale etmek konusunda etkisiz kalmalarına neden olmuştur.

Dünya sendikal hareketine paralel olarak Türkiye'de de sendikal hareket krizin ardından gelen piyasalaştırma, güvencesizleştirme vb. süreçlere etkili bir biçimde karşı koyamamıştır. Sendikaların krize karşı önerileri, sermayenin çıkarları doğrultusunda hazırlanan ekonomi politikalarını destekler nitelikte olmuş ve krizin maliyetinin emekçi kesimler üzerine aktarılmasına engel olmak bir tarafa, krizin bedelinin emekçi kesimlere yüklenmesine katkıda bulunmuşlardır. Ancak diğer birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de sendikalara rağmen emekçi kesimlerin mücadelesi sürmüş ve sendikaların üstlenmek zorunda kaldıkları eylemler gerçekleştirilmiştir.

Kapitalizmin krizini aştı mı aşacak mı tartışmaları bir tarafa emekçiler için kriz derinleşerek sürmektedir. Bu süreçte emekçilerin işsizlik ve yoksulluk sarmalından çıkarak kendi krizlerini aşması sınıflar arası mücadelede oluşturabilecekleri güce bağlıdır. Sınıflar arası mücadelede ise sendikaların uzlaşmacı yaklaşımlarına devam mı edecekleri ya da işçi sınıfının "itelemesiyle" mücadeleye mi yönecekleri belirleyici olacaktır.

Kaynakça

- Akkaya, Y. (2004) "Düzen ve Kalkınma Kısacasında İşçi Sınıfı ve Sendikacılık", Balkan N. ve S. Savran (haz.) *Neoliberalizmin Tahribatı 2* içinde, İstanbul: Metis, 139-164.
- Akkaya, Y. (2008) *Kapitalizmin Hapishanelerinde Ödünç Hayatlar*, Ankara: Eksen.
- Albo, G. (2009a) "The Crisis of Neoliberalism and the Impasses of the Union Movement", *Development Dialogue*, 51: 119- 131.
- Albo, G. (2009b) "Unions and The Crisis: Ways Ahead?", http://column.global-labour-university.org/2009/12/unions-and-crisis-ways-ahead_3200.html, indirilme tarihi: 11 Aralık 2009.
- Balta, E. (2009) "Sendikaların Krize İmtihanı", *İktisat Dergisi*, 501: 82- 87.
- Birleşik Metal-İş (2008) "Talep ve Mücadele Programı", www.birlesikmetal.org/etkinlik/etkinlik_2008_3.htm, indirilme tarihi: 11 Aralık 2009.
- Boratav, K. (2003) *Türkiye İktisat Tarihi 1908- 2002*, Ankara: İmge.
- DİSK (2008a) "Krizden Çıkış İçin, Sosyal Dayanışma ve Demokratikleşme", www.disk.org.tr/default.asp?Page=Content&ContentId=607, indirilme tarihi: 11 Aralık 2009.
- DİSK (2008b) "Kriz Karşı Sosyal Dayanışma Programı", www.disk.org.tr/content_images/DISKKRIZ.pdf, indirilme tarihi: 11 Aralık 2009.

- DİSK (2009) "DİSK'in 'Özel İstihdam Büroları'nın Mesleki Faaliyet Olarak Geçici İş İlişkisi Kurabilmesi' Hakkında Kanun Değişikliğine İlişkin Görüşleri", www.disk.org.tr/default.asp?Page=Content&ContentId=800&Highlight=Özel+Istihdam+Büroları, indirilme tarihi: 11 Aralık 2009.
- DİSK (2010) "İşçi ve Kamu Çalışanları Konfederasyonlarının Ortak Açıklaması", www.disk.org.tr/default.asp?Page=Content&ContentId=926&Highlight=22+Şubat+2010, indirilme tarihi: 11 Aralık 2009.
- Ercan, F. (2003) "Neo-Liberal Orman Yasalarından Kapitalizmin Küresel Kurumsallaşma Sürecine Geçiş: Hukuk-Toplum İlişkileri Çerçevesinde Türkiye'de Yapısal Reform", *İktisat Dergisi*, 437: 12- 31.
- Erdoğan, S. (2006) *Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Sendikacılık*, Ankara: İmge.
- ETUC (2009a) "From recession to depression? - Downwards spirals European policymakers should take care to avoid", *ETUC Statement*, 04.05.2009, <http://www.etuc.org/a/5972#declaration>, indirilme tarihi: 11 Aralık 2009.
- ETUC (2009b) "Trade unions European Action Days: 350,000 people in the streets to demand ambitious action for employment" *ETUC Press Release*, 16.05.2009, <http://www.etuc.org/a/6187>, indirilme tarihi: 11 Aralık 2009.
- Guille, H. (2009) "Unions Have No Future If They do not Become Truly Global Institutions", *Social Alternatives*, 28 (1): 37- 41.
- HAK-İŞ (2008) *Küresel Krizin Ülkemize Olası Etkilerini Azaltmak İçin Alınması Gereken Önlemler*, www.hakis.org.tr/raporlar/krize_rapor-2.pdf, indirilme tarihi: 25 Şubat 2010.
- Hazine Müsteşarlığı (2010), *Ekonomi Sunumu (15 Şubat)*, http://www.hazine.gov.tr/irj/go/km/docs/documents/Treasury%20Web/Statistics/Economic%20Indicators/egosterge/Sunumlar/Ekonomi_Sunumu_TR.pdf, indirilme tarihi: 25 Şubat 2010.
- ILO (2010) *Global Employment Trends: January 2010*, [http://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/P/09332/09332\(2010-January\).pdf](http://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/P/09332/09332(2010-January).pdf), indirilme tarihi: 10 Şubat 2010.
- İslam, Y. ve L. Shamchiyeva (2009) "Labour Market Impact of the Global Economic Crisis at the Enterprise-level: illustration of a Rapid Assessment Methodology", http://www.ilo.org/public/english/support/lib/financialcrisis/download/story22_labour-market-impact_islam.pdf2, indirilme tarihi: 9 Haziran 2009.
- IMF (2009) *World Economic Outlook, Sustaining The Recovery*, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/02/index.htm>, indirilme tarihi: 25 Şubat 2010.
- ITUC (2009) "Forging A New Global Consensus For Restored Growth, Sustainable Development And Decent Jobs", <http://www.ituc-csi.org/>, indirilme tarihi: 25 Şubat 2010.
- MB (2009) *Yıllık Ekonomik Rapor*, Merkez Bankası Yayınları: Ankara.
- Müftüoğlu, Ö. (2007) "Kriz ve Sendikalar", F. Sazak (der.), *Türkiye'de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar* içinde, Ankara: Epos, 117- 156.
- Müftüoğlu, Ö. (2008) "Esnekleşmenin Uluslararası Dayanakları", *Toplum ve Hekim*, 23 (4): 269- 275.
- OECD (2009a) "OECD Economic Outlook", No:86, Preliminary Edition <http://www.oecd.org/dataoecd/6/16/20212577.pdf>, indirilme tarihi: 25 Şubat 2010.
- OECD (2009b) *Employment Outlook, Tackling The Job Crisis*, <http://www.oecd.org/dataoecd/54/50/43766254.pdf>, indirilme tarihi: 15 Ocak 2010.
- OECD-EC (2009) "Addressing the Labour Market Challenges of the Economic Downturn: A Summary of Country Responses to the OECD-EC Questionnaire", <http://www.oecd.org/dataoecd/15/29/43732441.pdf>, indirilme tarihi: 15 Ocak 2010.
- Petrol İş (2000) *1997-1999 Petrol-İş Yıllığı*, Yayın no: 58
- Özar, Ş. (2009), "Neoliberalizm ve Yoksulluk", www.bianet.org, indirilme tarihi: 22 Eylül 2009.

- Özdemir-Yücesan, G. ve A. M. Özdemir (2008) *Sermayenin Adaleti: Türkiye’de Emek ve Sosyal Politika*, Ankara: Dipnot.
- Özdemir- Yücesan,G (2009) *Emek ve Teknoloji*, Ankara: Tan.
- SES (2009) “Kriz, Sağlık ve Sosyal Güvenlik Raporu: Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Yasasının 1. Uygulama Yılında Yarattığı Sonuçlar”, http://www.ses.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1142:kriz-salik-ve-sosyal-guevenlik-raporu&catid=3:flaberler, indirilme tarihi: 25 Şubat 2010.
- Taos T. ve M. Moffett (2009), *The Wall Street Journal*, 30 Eylül.
- T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı (2009) “Krizle Karşı Mali Politika Tedbirleri”, http://www.hazine.gov.tr/doc/Guncel/Politika_Tedbirleri.pdf, indirilme tarihi: 25 Şubat 2010.
- TİSK (2008) “Küresel Krize Karşı Alınması Gereken Tedbirler”, http://www.tisk.org.tr/duyuru/kuresel_kriz.doc, indirilme tarihi: 25 Şubat 2010.
- TÜİK (2009a) *HİA 2009 Yıllık Sonuçları*, Ankara.
- TÜİK (2009b) *Dış Ticaret İstatistikleri (Aralık)*, Ankara.
- TÜRK-İŞ (2008) *Ekonomik Krize Karşı Önlemler Raporu*, www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/docs/file/ekonomikkriz.pdf, indirilme tarihi: 25 Şubat 2010.
- Türk Kamu-Sen (2008a) *Ekonomik Krize Karşı Kişisel Önlemler Paketi*, www.kamusen.org.tr/haberler/turkiye-kamu-senden/910-turkiye-kamu-senden-ekonomik-krize-karsi-kisisel-onlem-paketi-, indirilme tarihi: 25 Şubat 2010.
- Türk Kamu-Sen (2008b) *Ekonomik Buhran Kapımızda*, www.kamusen.org.tr/haberler/turkiye-kamu-senden/906-ekonomik-buhran-kapimizda, indirilme tarihi: 25 Şubat 2010.
- TÜSİAD (2009) “TİSK, TOBB ve TÜSİAD’ın Esneklik Konusundaki Ortak Görüş ve Önerileri (Gözden Geçirilmiş Metin)”, 23 Temmuz 2009, www.tusiad.org.tr/FileArchive/2009.07.23-Esneklik_TISKTOBBTUSIADOrtaGorusReziveMetin.pdf, indirilme tarihi: 25 Şubat 2010.
- WB (2010) “Global Economic Prospects 2010: Crisis, Finance, and Growth” <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPPECTS/GEPEXT/EXTGEP2010/0,,contentMDK:22438006~pagePK:64167689~piPK:64167673~theSitePK:6665253,00.html>, indirilme tarihi: 25 Şubat 2010.